

Zespół aktywacji makrofaga

Macrophage activation syndrome

Bożena Rojek-Margas, Beata Śliwowska, Jolanta Bucka

Oddział Reumatologii, Szpital Specjalistyczny im. J. Dietla, Małopolskie Centrum Reumatologii, Immunologii i Rehabilitacji w Krakowie

Słowa kluczowe: zespół aktywacji makrofaga, zespół hemofagocytarny, limfohistiocytoza hemofagocytarna.

Key words: macrophage activation syndrome, hemophagocytic syndrome, hemophagocytic lymphohistiocytosis.

Streszczenie

Zespół aktywacji makrofaga (*macrophage activation syndrome* – MAS) jest ciężkim powikłaniem układowych chorób tkanki łącznej, głównie układowej postaci młodzieńczego idiopatycznego zapalenia stawów, tocznia rumieniowatego układowego oraz choroby Stilla u dorosłych. To zagrażające życiu zaburzenie immunoregulacji wynika z wrodzonych lub nabytych zaburzeń funkcji komórek NK i cytotoksycznych limfocytów T. Charakteryzuje się niewydolnością wielonarządową z licznymi objawami klinicznymi. Dotychczas nie określono standardu postępowania klinicznego. W terapii stosuje się glikokortykosteroidy, immunoglobuliny dożylnie, czasami cyklosporynę A i etopozyd.

Wstęp

Zespół aktywacji makrofaga (*macrophage activation syndrome* – MAS) jest ciężkim powikłaniem chorób układowych tkanki łącznej, głównie układowej postaci młodzieńczego idiopatycznego zapalenia stawów (U-MIZS), tocznia rumieniowatego układowego (TRU) oraz choroby Stilla u dorosłych [1–4]. Należy do wtórnych postaci limfohistiocytozy hemofagocytarnej (*hemophagocytic lymphohistiocytosis* – HLH), nazywanej także zespołem hemofagocytarnym (*hemophagocytic syndrome* – HS). Jest to zagrażające życiu zaburzenie immunoregulacji wynikające z wrodzonych lub nabytych zaburzeń funkcji komórek NK i cytotoksycznych limfocytów T, co prowadzi do wtórnej aktywacji i proliferacji makrofagów z nadmierną produkcją cytokin prozapalnych oraz obecnością nacieków z tych komórek w narządach wewnętrznych [3–6]. Charakteryzuje się niewydolnością wielonarządową z licznymi objawami klinicznymi. Dotychczas nie ma standardu postępowania klinicznego, w terapii stosuje się glikokortykosteroidy (GKS),

Summary

Macrophage activation syndrome (MAS) is a severe complication of systemic connective tissue diseases, particularly systemic juvenile idiopathic arthritis, systemic lupus erythematosus and adult-onset Still's disease. It is a life-threatening disorder arising from immunoregulation inherited or acquired dysfunction of the NK cells and cytotoxic T-lymphocytes. It is characterized by multi-organ failure with a number of clinical symptoms. So far, there is no standard procedure for treatment. Glucocorticoids, intravenous immunoglobulin, sometimes cyclosporine A and etoposide are used.

immunoglobuliny dożylnie (IVIG), czasem także cyklosporynę A (CsA) i etopozyd.

Klasyfikacja

Limfohistiocytoza hemofagocytarna (HLH) to zespół objawów chorobowych, który może być spowodowany wrodzonymi lub nabytymi zaburzeniami funkcjonowania układu immunologicznego. Wyróżnia się dwie formy HLH: pierwotną (genetyczną) oraz wtórną (nabytą) [4, 7]. Do HLH pierwotnej należą: rodzinny zespół hemofagocytarny (*familial hemophagocytic lymphohistiocytosis* – FHL) ze znanymi defektami genetycznymi, takimi jak: mutacja genu perforyny (*PRF1*) – FHL2, mutacja genu *UNC13D* – FHL3, mutacja genu syntaksyny (*STX11*) – FHL4 oraz z nieznanym defektem genetycznym – FHL1. Do grupy tej zalicza się także pierwotne niedobory odporności, takie jak: zespół Chediaka-Higashiego – gen *LYST*, zespół Griscellego typ 2 – gen *RAB27A*, oraz sprzężony z płcią zespół limfoproliferacyjny – XLP. Postacie rodzinne są dziedziczone autosom-

---

Adres do korespondencji:

lek. Bożena Rojek-Margas, Oddział Reumatologii, Małopolskie Centrum Reumatologii, Immunologii i Rehabilitacji, al. Focha 33, 30-119 Kraków

Praca wpłynęła: 6.07.2013 r.

malnie recesywnie i spowodowane mutacjami w genach kodujących białka niezbędne dla cytotoxyczności limfocytów [2, 3, 5–9].

Wtórne formy HLH (*secondary HLH* – sHLH) rozwijają się w następstwie aktywacji immunologicznej wywołanej przez zakażenie (*infection-associated HLH* – I-HLH), chorobę autoimmunologiczną (*autoimmune-associated HLH* – A-HLH) lub nowotwór (*malignancy-associated HLH* – M-HLH) [2, 7, 10].

Za najczęstszą przyczynę sHLH uważane są infekcje – głównie wirusem Epsteina-Barr (EBV). Także zakażenia wirusem cytomegalii (CMV), opryszczki (HSV), ospy wietrznej i półpaśca (VZV), wirusem HIV, wirusem grypy mogą prowadzić do rozwoju I-HLH [7, 10]. Wszystkie uogólnione zakażenia bakteryjne (*Escherichia coli*, *Salmonella*), grzybicze (*Aspergillus*) oraz pasożytnicze (np. *Pneumocystis jirovecii*) mogą spowodować wystąpienie I-HLH [1–3, 11]. Do znanych jatrogennych czynników indukujących wystąpienie sHLH należą: kwas acetylosalicylowy, sulfasalazyna, etanercept, infliksymab (anty-TNF- α), anakinra (anty-IL-1), niesteroidowe leki przeciwzapalne, sole złota, metotreksat, rytuksymab (anty-CD20), penicylamina, wankomycyna [4, 12]. Przez wielu reumatologów A-HLH określany jest nadal skrótem MAS (*macrophagic activation syndrome*), jednak obecnie dąży się do ujednoczenia nomenklatury [1, 7, 8, 12, 13].

Limfohistiocytoza hemofagocytarna występuje najczęściej w MIZS (7–10% przypadków, subklinicznie nawet u 30–40%) [5, 7, 14]. Może również wystąpić w przebiegu choroby Stilla, TRU (0,9–4,6% przypadków) [15, 16], w reumatoidalnym zapaleniu stawów (RZS), zespole Sjögrena, zapaleniu skórno-mięśniowym, chorobie Kawasaki, mieszanej chorobie tkanki łącznej oraz w twardzinie układowej [5, 7, 12, 17].

Zespół aktywacji makrofaga towarzyszący U-MIZS po raz pierwszy został opisany w 1985 r. przez Hadchouela i wsp., jednakże sam termin MAS został zaproponowany w 1993 r. przez Stephana i wsp. [9, 14, 15, 17, 18].

W chorobach nowotworowych HLH obserwuje się najczęściej u chorych na chłoniaki T-komórkowe lub z komórek NK, następnie w przebiegu chłoniaków B-komórkowych, w chorobie Hodgkina, szpiczaku mnogim, zespołach mielodysplastycznych, ostrych i przewlekłych białaczkach oraz guzach litych [7, 9]. Limfohistiocytoza hemofagocytarna wywołana przez nowotwór może wystąpić przed leczeniem lub w czasie terapii choroby nowotworowej, a także jako pierwszy objaw nowotworu jeszcze niezdiagnozowanego [7]. Można sądzić, że HLH występuje z częstotliwością co najmniej 1 przypadek/milion rocznie [12]. Niestety, dane na temat występowania wtórnych postaci HLH są niepełne, co wynika z braku jednolitej nomenklatury i jednoznacznych kryteriów diagnostycznych oraz z braku systematycznych badań nad tym zagadnieniem [1, 8].

Należy pamiętać, że:

- wszystkie formy HLH często są wywoływane przez zakażenie (np. EBV),
- potwierdzenie aktywnego zakażenia nie wyklucza pierwotnego HLH [2],
- sHLH występuje znacznie częściej niż FHL i może wystąpić w każdym wieku [2, 3, 13],
- w miarę coraz powszechniejszego stosowania genetycznych metod diagnostycznych FHL może ujawnić się w późniejszym wieku i dotyczyć nie tylko niemowląt i młodszych dzieci, lecz także dorosłych (łagodne mutacje) [3, 8, 19].

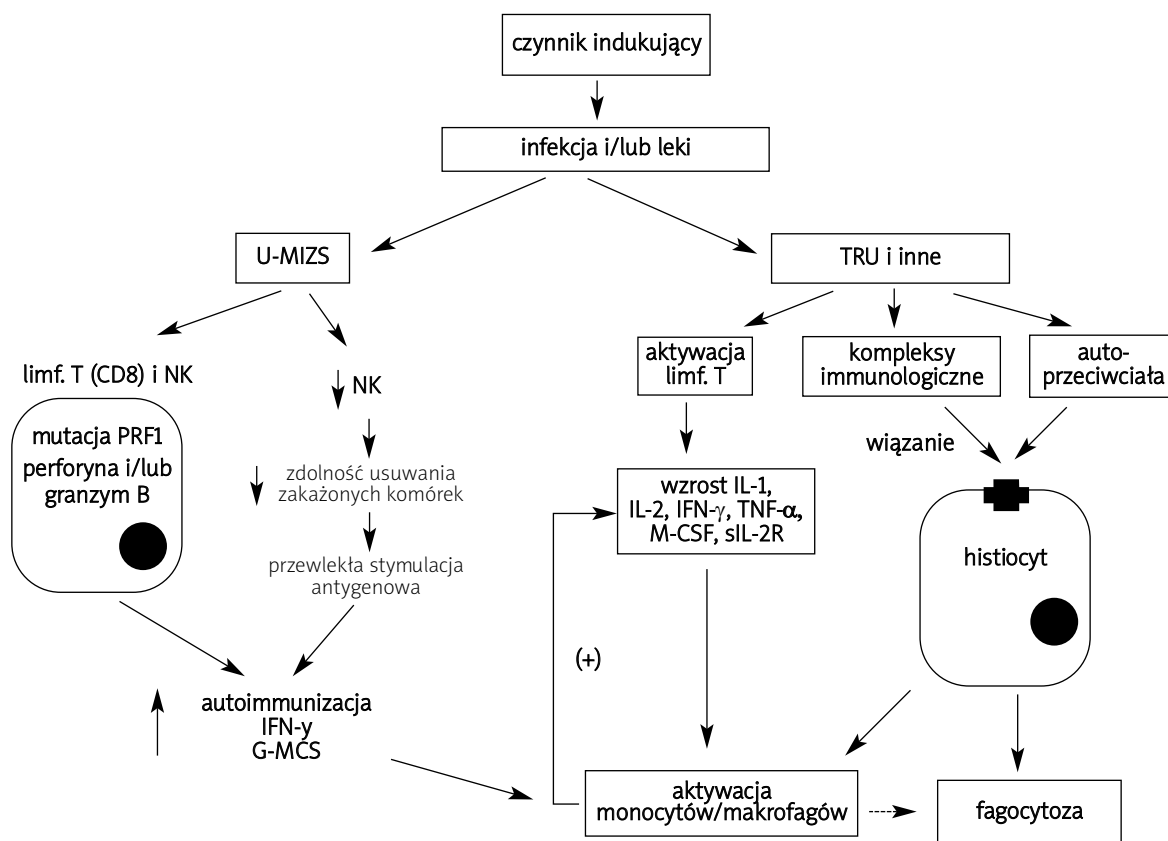
Patogeneza

Patogeneza występowania i rozwoju HLH nie jest w pełni poznana, większość hipotez opiera się na badaniach dotyczących FHL i wrodzonych zespołów niedoborów odporności [17, 20]. Według tych badań u podstaw HLH leży upośledzona aktywność cytotoxyczna komórek NK i limfocytów cytotoxycznych (Tc) (CD8) oraz nieprawidłowa komunikacja między nimi a makrofagami [1, 5, 12, 19]. Dochodzi wówczas do niekontrolowanej aktywacji komórek układu immunologicznego i masywnego uwalniania różnych mediatorów zapalenia, takich jak: czynnik martwicy nowotworów (*tumor necrosis factor α* – TNF- α), interferon γ (IFN- γ), interleukina 6 (IL-6), IL-8, IL-10, IL-12, IL-18, czynnik stymulujący wzrost kolonii granulocytów i makrofagów (*granulocyte-macrophage colony-stimulating factor* – GM-CSF) [6, 7].

Jednym z mechanizmów cytotoxyczności jest wydzielanie m.in. przez limfocyty i komórki NK białka – perforyny [2, 17], które po wbudowaniu do błony komórkowej tworzy kanał przepuszczający do komórki jony sodu i wodę, co powoduje lizę osmotyczną komórek docelowych [4, 10]. Na skutek zmniejszonej ekspresji perforyn na limfocytach Tc i komórkach NK, nieprawidłowej ekspresji granzyminy B (proteaza serynowa indukująca apoptozę) oraz małej aktywności NK (stwierdzone np. w MIZS) układ odpornościowy nie potrafi wyeliminować patogenu [2]. Dochodzi wówczas do stałej stymulacji antygenowej, ciągłej proliferacji komórek fagocytarnych i nadmiernej produkcji cytokin prozapalnych [1]. Niekontrolowana aktywacja makrofagów i ich proliferacja prowadzi do naciekania przez te komórki narządów, w tym szpiku kostnego, wątroby, śledziony, węzłów chłonnych, ośrodkowego układu nerwowego i mięśnia sercowego [4].

Uważa się, że inną przyczyną aktywacji układu siateczkowo-śródbłonkowego może być bezpośrednio działanie autoprzeciwciał (przeciwjądrowych, antykardiolipinowych, czynnika reumatoidalnego) i kompleksów immunologicznych powodujące uszkodzenie tkanek.

Mimo że drogi prowadzące do tego etapu mogą być różne, to nadmierna odpowiedź układu immunologicznego jest

Ryc. 1. Proponowany mechanizm patogenezy MAS towarzyszącego chorobom reumatycznym, głównie U-MIZS i TRU (za zgodą wydawcy [17])

Fig. 1. Postulated pathogenic mechanism of MAS associated with rheumatic diseases, principally systemic-onset JRA (S-JRA) and systemic lupus erythematosus (SLE) (with approval from the editor [17])

wspólnym efektem końcowym obserwowanym w różnych formach HLH [1] (ryc. 1).

U chorych z HLH stwierdza się we krwi duże stężenie rozpuszczalnego receptora dla IL-2 (sIL-2R/sCD25) – markera aktywowanych limfocytów T – oraz rozpuszczalnego CD163 (sCD163) – markera aktywowanych makrofagów. Wzrost ich stężenia w osoczu może służyć za marker aktywności HLH [1, 5, 7, 21]. W przypadku chorych, u których biopsja szpiku nie jest rozstrzygająca, wzrost sIL2R i sCD 163 pomaga w ustaleniu rozpoznania HLH.

Obraz kliniczny

Obraz kliniczny HLH jest bardzo różny i może nawet wykazywać podobieństwo do posocznicy przebiegającej z objawami rozsianego wykrzepiania wewnątrznaczyniowego (*disseminated intravascular coagulation* – DIC) [5, 7]. Rozpoznanie MAS/sHLH jest niezwykle trudne, szczególnie na wczesnym etapie, a jego obraz przypomina objawy

obserwowane w FHL [13]. Wtórne HLH mają niemal identyczny przebieg kliniczny, w którym stwierdza się typowe odchylenia w wynikach badań laboratoryjnych i histopatologicznych [20].

Początek HLH jest zwykle nagły. U dzieci z infekcją lub układową chorobą tkanki łącznej pojawia się wysoka, uporczywa gorączka, która utrzymuje się mimo antybiotykoterapii o szerokim zakresie działania, hepatosplenomegalia, limfadenopatia, wielopostaciowe zmiany skórne, np. uogólniony rumień lub plamica z tendencją do łatwego sinia-czenia się, wysypka rumieniowo-grudkowo-pęcherzowa [2, 3, 6, 12, 14, 19, 20].

Pojawiają się objawy ze strony układu nerwowego, głównie: bóle głowy, objawy oponowe, zaburzenia mowy i wzroku, rozdrażnienie, padaczka, uogólniona neuropatia motoryczna, senność, a nawet śpiączka mózgowa [7, 14]. W razie wystąpienia objawów neurologicznych należy wykonać tomografię komputerową (TK) lub magnetyczny rezonans jądrowy (*magnetic resonance imaging* –

MRI) głowy, aby wykluczyć inne przyczyny. Wskazane jest badanie płynu mózgowo-rdzeniowego (PMR), w którym stwierdza się pleocytozę z komórek jednojądrowych i/lub podwyższone stężenie białka [7]. Występują także inne objawy, takie jak: niewydolność nerek, krwinko- i/lub białkomocz, niewydolność krążeniowo-oddechowa związana z rozwijającą się kardiomiopatią przerostową, z nadkomorowymi zaburzeniami rytmu, z zapaleniem osierdzia, a w płucach ze zmianami śródmiąższowymi i wysiękowym zapaleniem opłucnej [3, 20].

W badaniach laboratoryjnych dominują ciężkie cytopenie. Charakterystyczna jest limfopenia, która u dorosłych występuje w AIDS, co łatwo jest wykluczyć, potwierdzając zakażenie wirusem ludzkiego niedoboru odporności HIV [19]. W koagulogramie występują takie nieprawidłowości, jak: wydłużenie czasu protrombinowego (PT) i czasu częściowej tromboplastyny po aktywacji (APTT), zmniejszenie stężenia czynników krzepnięcia II, VII, X, hipofibrinogenemia [18]. Stwierdza się zwiększone stężenia dehydrogenazy mleczanowej (*lactate dehydrogenase* – LDH), D-dimerów oraz ferrytyny, często powyżej 10 000 ng/ml (do różnicowania z chorobą Stilla) [20]. Monitorowanie stężenia ferrytyny ułatwia

diagnozę i jest stosowane jako marker ogólnego zapalenia, przydatne również w ocenie skuteczności leczenia, podobnie jak i oznaczanie poziomu β_2 -mikroglobuliny w moczu [20]. Niestety, korelacja między poziomem ferrytyny a ciężkością choroby nadal pozostaje dyskusyjna [18].

Patognomicznym objawem jest wykazanie w biopsji szpiku obecności makrofagów aktywnie fagocytujących komórki hematopoetyczne szpiku. Hemofagocytozę można również stwierdzić w biopsji węzła chłonного, śledziony czy wątroby [17]. Należy podkreślić, że za pomocą biopsji nie zawsze jednak można stwierdzić hemofagocytozę [11, 14, 19], zwłaszcza w materiale pobranym we wczesnym okresie, dlatego biopsję niekiedy należy powtórzyć [3]. Można także stwierdzić hemofagocytozę bez klinicznych cech HLH [13, 14].

W MAS w przebiegu MIZS zmiany zapalne w stawach ustępują, natomiast zapalenie może się pojawić w HLH w przebiegu infekcji lub choroby nowotworowej [20].

Rozpoznanie

Do rozpoznania MAS stosuje się ogólne kryteria HLH [1, 5], zaproponowane przez *Histiocyte Society* w 1991 r., a zmodyfikowane w 2004 r. [2] (tab. I). Niestety, nadal nie udało się ustalić kryteriów pozwalających odróżnić zespoły pierwotne od wtórnych [2, 3] i przedstawione kryteria odnoszą się do FHL oraz sHLH związanych z infekcjami.

W chorobach tkanki łącznej zastosowanie tych kryteriów bywa utrudnione [22]. Zespół aktywacji makrofaga różni się od typowego HLH wysokim stężeniem białka C-reaktywnego (*C-reactive protein* – CRP) [19]. Leukocytoza i nadpłytkowość, typowe dla aktywnego stanu zapalnego MIZS, mogą maskować cytopenię z powodu hemofagocytozy w przebiegu MAS [1]. Leukopenia i trombocytopenia mogą też być wynikiem terapii lekami cytostatycznymi. Diagnostyka MAS w przebiegu TRU, w którego obrazie klinicznym mieszczą się leuko- i trombocytopenia, też jest trudna. Pomocna może być hiperferrytynemia i zwiększone stężenie LDH [13–15, 18] stwierdzane w przypadku MAS. Dlatego też Ravelli i wsp. zaproponowali wstępne kryteria diagnostyczne dla MAS w przebiegu U-MIZS [1, 4, 5, 12] (tab. II), a Parodi i wsp. wstępne kryteria dla MAS w młodzieńcym TRU [16] (tab. III).

Oprócz diagnostyki zmierzającej do rozpoznania MAS, zaleca się badania w kierunku zakażeń wirusowych, spośród których badania metodą reakcji łańcuchowej polimerazy (*polymerase chain reaction* – PCR) mają większą wartość niż testy serologiczne [4]. W 2010 r. Instytut „Pomnik – Centrum Zdrowia Dziecka” (IP-CZD) w Warszawie przedstawił propozycję standardu diagnostyczno-terapeutycznego dla dzieci z podejrzeniem pierwotnego lub wtórnego HLH [3].

Tabela I. Kryteria diagnostyczne HLH wg HLH-2004 [2]

Table I. Diagnostic guidelines for HLH: HLH 2004 [2]

Rozpoznanie pewne
1. Występowanie choroby w rodzinie
2. Znany defekt genetyczny, np. w genie perforyny (<i>PRF1</i>), genie MUNC13-4
Rozpoznanie prawdopodobne – chory spełnia przynajmniej 5 z 8 poniższych kryteriów
Kryteria kliniczne: <ul style="list-style-type: none"> gorączka trwająca > 7 dni, $\geq 38,5^\circ\text{C}$ splenomegalia > 3 cm poniżej łuku żebrowego
Kryteria laboratoryjne: <ul style="list-style-type: none"> cytopenia (w zakresie przynajmniej 2 linii komórkowych krwi obwodowej) <ul style="list-style-type: none"> hemoglobina < 9,0 g/dl (u noworodków < 10,0 g/dl) płytki krwi < $100 \times 10^3/\text{ml}$ neutrofile < 1000/ml   hipertriglicerydemia i/lub hipofibrinogenemia <ul style="list-style-type: none"> triglicerydy na czczo > 3,0 mmol/l (> 265 mg/dl) fibrinogen < 150 mg/dl   ferrytyna > 500 ng/ml mała aktywność lub brak aktywności cytotoksycznej komórek NK rozpuszczalny receptor dla IL-2 (sCD25) > 2400 j./ml
Kryteria histopatologiczne: <ul style="list-style-type: none"> hemofagocytoza w szpiku, śledzionie, węzle chłonnym lub płynie mózgowo-rdzeniowym

Tabela II. Propozycja kryteriów dla MAS w U-MIZS [1, 12]**Table II.** Proposed criteria for MAS in S-JIA [1, 12]

Kryteria laboratoryjne:	
1. Relatywne zmniejszenie liczby płytek	$\leq 262 \times 10^6/\mu\text{l}$
2. Wzrost poziomu AspAT	$> 59 \text{ j./l}$
3. Zmniejszenie liczby leukocytów	$\leq 4,0 \times 10^6/\mu\text{l}$
4. Hipofibrynogenemia	$\leq 250 \text{ mg/dl}$
Kryteria kliniczne:	
1. Objawy neurologiczne: drażliwość, bóle głowy, letarg, dezorientacja, senność, śpiączka	
2. Krwawienia: krwawienia z błon śluzowych, wybroczyny, łatwe siniaczenie	
3. Hepatomegalia: $\geq 3 \text{ cm}$ poniżej łuku żebrowego	
Kryteria histopatologiczne:	
1. Obecność hemofagocytozy w biopsji szpiku kostnego	
Reguła diagnostyczna: Rozpoznanie MAS wymaga obecności dwóch lub większej liczby kryteriów laboratoryjnych albo dwu lub trzech bądź więcej kryteriów klinicznych lub laboratoryjnych	
Aspiracja szpiku kostnego w celu wykazania hemofagocytozy może być wykonana tylko w przypadkach wątpliwych	

Tabela III. Propozycja kryteriów dla MAS w młodzieńczym TRU [16]**Table III.** Proposed criteria for MAS in juvenile SLE [16]

Kryteria laboratoryjne:	
1. Cytopenia 2 lub więcej linii komórkowych	leukocyty $\leq 4,0 \times 10^6/\mu\text{l}$, hemoglobina $\leq 9 \text{ g/dl}$, płytki $\leq 150 \times 10^6/\mu\text{l}$
2. Wzrost poziomu AspAT	$> 40 \text{ j./l}$
3. Wzrost poziomu LDH	$> 567 \text{ j./l}$
4. Hipofibrynogenemia	fibrynogen $\leq 150 \text{ mg/dl}$
5. Hipertriglicerydemia	triglicerydy $> 178 \text{ mg/dl}$
6. Hiperferrytynemia	ferrytyna $> 500 \text{ ng/ml}$
Kryteria kliniczne:	
1. Gorączka $> 38^\circ\text{C}$	
2. Hepatomegalia: $\geq 3 \text{ cm}$ poniżej łuku żebrowego	
3. Splenomegalia: $\geq 3 \text{ cm}$ poniżej łuku żebrowego	
4. Krwawienia: krwawienia z błon śluzowych, wybroczyny, łatwe siniaczenie	
5. Objawy neurologiczne: drażliwość, bóle głowy, letarg, dezorientacja, senność, śpiączka	
Kryteria histopatologiczne:	
1. Obecność hemofagocytozy w biopsji szpiku kostnego	
Reguła diagnostyczna: Rozpoznanie MAS wymaga obecności co najmniej 1 kryterium klinicznego i co najmniej 2 kryteriów laboratoryjnych	
Aspiracja szpiku kostnego w celu wykazania hemofagocytozy może być wykonana tylko w przypadkach wątpliwych	

Postępowanie diagnostyczne w limfohistocytozie hemofagocytarnej według standardu Instytutu „Pomnik – Centrum Zdrowia Dziecka” [3]

Z uwagi na występujące w początkowym okresie choroby trudności w odróżnieniu zespołów wtórnych od pierwotnych zaleca się pobranie próbek krwi w celu diagnostyki genetycznej u wybranych chorych.

Badanie podmiotowe: wywiad rodzinny oraz wywiad dotyczący odbytych podróży (podejrzenie leiszmaniozy, malarii).

Badania niezbędne do ustalenia rozpoznania HLH przed rozpoczęciem leczenia:

1. Stężenie ferrytyny we krwi przed przetoczeniem masy erytrocytarnej, morfologia krwi z rozmazem ręcznym, poziom retikulocytów, stężenie triglicerydów, aminotransferaz

- i γ -glutamylotransferazy (GGTP), LDH, koagulogram ze stężeniem fibrynogenu, badanie aktywności cytotoksycznej i ekspresji perforyny w komórkach NK, rozkład subpopulacji limfocytów krwi obwodowej, oraz, jeśli jest dostępne, oznaczenie sIL-2R i profilu cytokin pozapalnych.
2. Biopsja aspiracyjna szpiku: przed podaniem GKS, hemofagocytoza wykryta u ok. 30% chorych we wczesnym okresie HLH, u ok. 80% w kolejnym badaniu; poszukiwanie obecności EBV oraz *Leishmania* spp.
  3. Biopsja całego węzła chłonno: badanie histopatologiczne, immunohistochemiczne oraz cytometryczne; przy podejrzeniu EBV hybrydyzacja *in situ* (*in situ hybridization* – ISH).
  4. Punkcja łądźwiowa, wskazana u dzieci z zaburzeniami neurologicznymi: badanie ogólne i mikrobiologiczne płynu mózgowo-rdzeniowego.
  5. Rezonans magnetyczny mózgu, badanie rentgenowskie klatki piersiowej, badanie ultrasonograficzne jamy brzusznej, węzłów chłonnych i przeziemiączkowe.
  6. Badanie histopatologiczne włosa u dzieci z albinizmem (zespół Griscellego typu II).

Badania ułatwiające diagnostykę różnicową pierwotny/wtórny HLH:

1. **Wirusologiczne:** w kierunku EBV, CMV, PVB19, HIV1 i 2, HAV, HBV, HCV, HSV1 i 2, HHV6.
(Potwierdzenie zakażenia wirusowego nie zwalnia z poszerzenia badań w kierunku FHL i innych pierwotnych niedoborów odpornościowych).
2. **Bakteriologiczne:** w kierunku prątka gruźlicy, *Mycobacterium bovis*, *Mycoplasma pneumoniae*, posiew krwi w celu wykluczenia zakażenia uogólnionego, zwłaszcza w neutropenii.

Diagnostyka chorych z podejrzeniem MAS:

1. Badania konieczne do stwierdzenia HLH, oznaczanie auto-przeciwciał (ANA, dsDNA, Sm, RF, aCL, ANCA), odczyny kłowe, przeciwciała anty-*Yersinia* sp., *Salmonella enteritidis* i *typhimurum*, poziom immunoglobulin, składowych C3 i C4, CH50, aktywność CPK w surowicy, β_2 -mikroglobulina w surowicy i w moczu.
2. Badania echokardiograficzne (ECHO), elektrokardiograficzne (EKG) – cechy zapalenia osierdza, wsierdza, mięśnia sercowego.
3. Badanie podmiotowe – dolegliwości ze strony stawów, wysypka lub gorączka o nieustalonej etiologii, nadwrażliwość na promieniowanie UV, cytopenie o nieustalonej etiologii; dodatni wywiad rodzinny w kierunku układowych chorób zapalnych tkanki łącznej.

Leczenie zespołów hemofagocytarnych

Leczenie HLH jest trudne i powinno być prowadzone w warunkach intensywnej opieki hematologicznej przez doświadczonych jednostki specjalistyczne [7]. Podstawowym

celem leczenia wszystkich HLH jest zahamowanie nadmiernej produkcji cytokin oraz proliferacji makrofagów i limfocytów. Stosuje się chemioterapię o działaniu pro-apoptotycznym (etopozyd 100–150 mg/m² p.c. na dawkę *i.v.*), leki działające immunosupresyjnie na makrofagi (etopozyd, GKS, IVIG) oraz na limfocyty T (GKS, cyklosporyna A).

W przypadku FHL i pierwotnych niedoborów odporności docelowo konieczne jest przeszczepienie hemopoetycznych komórek macierzystych (*hematopoietic stem cell transplantation* – HSCT) [7, 19]. W przypadku sHLH leczenie musi być zindywidualizowane, zależne od choroby podstawowej i czynnika indukującego [12].

Leczenie MAS nie jest wystandaryzowane, obecnie stosuje się duże dawki GKS (deksametazon lub metyloprednizolon), IVIG, a w przypadku oporności na to leczenie – cyklosporynę A, czasami cyklofosfamid [9, 14, 23, 24]. Jeżeli stan chorego się pogarsza, podejmuje się leczenie etopozydem w skojarzeniu (protokół HLH-2004) [1, 2, 5, 9, 13, 14, 21].

W dostępnych opisach przypadków MAS leczenie rozpoczyna się np. od podania IVIG w dawce 1 g/kg m.c. na dobę przez 2 dni. U pacjentów, którzy nie odpowiadali na IVIG, stosowano pulsy metyloprednizolonu w dawce 30 mg/kg m.c. na dobę, np. przez 3 dni, lub cyklosporynę A. Dodatkowo podawano GKS, ekwiwalent prednizonu w dawce 1–2 mg/kg m.c. na dobę [14].

W innych ośrodkach rozpoczyna się leczenie 3–5 pulsami metyloprednizolonu w dawce 20–30 mg/kg m.c. na dobę, a następnie podawano prednizon w dawce 2–4 mg/kg m.c. na dobę. Jeśli leczenie GKS było nieskuteczne, stosowano cyklosporynę A w dawce 4–6 mg/kg m.c. na dobę (utrzymując stężenie w surowicy na poziomie 200–400 ng/ml). Liczba pulsów metyloprednizolonu była zależna od odpowiedzi klinicznej. U części pacjentów stosowano także IVIG w dawce 1 g/kg m.c. na dobę przez 2 dni [20].

Opierając się na opisach przypadków, można wyodrębnić następujące kategorie terapeutyczne leczenia MAS: a) wyłącznie GKS (deksametazon, metyloprednizolon), b) tylko IVIG, c) GKS i IVIG, d) etopozyd, CsA, e) protokół HLH-2004. W innych postaciach HLH protokół ten jest stosowany od początku rozpoznania [21].

Protokół HLH-2004 [2, 3]

Protokół zaleca 8 tygodni leczenia wstępnego, indukującego remisję, ocenę odpowiedzi na leczenie w 9. tygodniu oraz decyzję co do HSCT i kontynuacji leczenia podtrzymującego do czasu przeszczepu. Leczenie wstępne obejmuje podawanie malejących dawek deksametazonu – od 10 mg/m² p.c. doustnie codziennie przez pierwsze dwa tygodnie do 1,25 mg/m² p.c. codziennie przez ostatnie dwa tygodnie (obniżenie dawki co 2 tygodnie o 50%), podawanie etopozydu w dawce 150 mg/m² p.c. *i.v.* 2 razy, a następ-

nie raz w tygodniu, oraz cyklosporyny tak, aby jej stężenie w osoczu wynosiło 200 ng/ml [2, 12].

Modyfikacje leczenia według protokołu

1. Plazmafereza, której celem jest usunięcie możliwie dużej ilości cytokin prozapalnych, wg niektórych jest podstawowym postępowaniem [19, 25], a wg innych – kontrowersyjnym [3].
2. Immunoglobuliny podawane dożylnie (IVIG) w MAS, dobre efekty też w EBV-HLH i z objawami z ośrodkowego układu nerwowego (OUN).
3. Globulina antylimfocytarna (ATG) – w HLH pierwotnych i wtórnych, w ciężkim MAS – jeśli z powodu przeciwwskazań nie zastosowano etopozydu [3, 13, 21].
4. Dooponowo metotreksat (punkcja lędźwiowa), w przypadku gdy stwierdza się objawy z OUN i zmiany w płynie mózgowo-rdzeniowym [19].
5. Pulsy metyloprednizolonu – zalecane w MAS [14].
6. Dodatkowo stosuje się leczenie wspomagające: osocze świeżo mrożone, koncentrat krwinek czerwonych, koncentrat krwinek płytkowych, izolacja w razie ciężkiej neutropenii i zwalczanie jej powikłań (leki przeciwbakteryjne: cefalosporyna III generacji + aminoglikozyd + ew. wan-komycyna; leki przeciwgrzybicze: itrakonazol lub worikonazol + doustna amfoterycyna B), leki przeciwwirusowe (np. acyklowir, gancyklowir), leki przeciwgorączkowe [2, 3, 13, 19].

Leczenie podtrzymujące. Efekty leczenia wstępnego powinny zostać podsumowane w 9. tygodniu terapii [2, 3]. U chorych w pełnej remisji klinicznej i laboratoryjnej można kontynuować leczenie w warunkach ambulatoryjnych. W razie nieuzyskania remisji całkowitej, począwszy od 9. tygodnia, stosowane jest leczenie dawkami zredukowanymi [19]. W przypadku oporności na to leczenie można zastosować protokoły chemioterapii leczenia chłoniaków oraz alemtuzumab (przeciwciała anty-CD52) [13, 21]. W przypadkach pierwotnych HLH, nawrotowego sHLH, a także ciężkiego HLH w przebiegu zakażenia EBV leczeniem z wyboru jest przeszczep [7, 10]. Leczenie podtrzymujące jest kontynuowane do czasu HSCT [2, 3]. Opublikowano także doniesienia wskazujące na próby stosowania nowych leków, takich jak: rytuksymab w zakażeniu EBV-HLH, w HLH w TRU [8] oraz w zapaleniu naczyń w TRU [5], anakinra i tocilizumab (anty-IL-6) w U-MIZS i chorobie Stilla [4, 13, 14, 26–28] oraz etanercept w U-MIZS. Niestety, skuteczność tych leków nie może być na razie jednoznacznie określona z powodu sprzecznych danych [7, 17].

Rokowanie

Bez leczenia HLH śmiertelność wynosi 100% [19]. Zastosowanie etopozydu (od 1983 r.) poprawiło przeżycie pacjentów, a analiza z 2002 r. (protokół HLH-1994) wyka-

zała uzyskanie 5-letniego czasu przeżycia u 55% chorych [2]. Uważa się, że w MAS rokowanie jest najlepsze w stosunku do pozostałych form HLH. Śmiertelność wynosi ok. 20–38% u dorosłych i 8–20% u dzieci [14]. Najpoważniej rokuje FHL oraz HLH w przebiegu niedoborów odpornościowych, chłoniaków oraz zakażenia EBV [3].

Podsumowanie

Limfohistiocytoza hemofagocytarna jest zagrażającym życiu zespołem nadmiernej aktywacji układu immunologicznego, który jest trudny do rozpoznania i może być błędnie zdiagnozowany jako inna jednostka chorobowa [7]. Wciąż nie docenia się występowania HLH u dorosłych. Wystandaryzowany protokół postępowania będzie jedyną drogą do poprawy prognozy i wyników leczenia w przyszłości [1].

Autorzy deklarują brak konfliktu interesów.

Piśmiennictwo

1. Kelly A, Ramanan AV. Recognition and management of macrophage activation syndrome in juvenile arthritis. *Curr Opin Rheumatol* 2007; 19: 477-481.
2. Henter J-I. HLH-2004 protocol [Internet]. Histiocyte Society; 2004. Available from: www.histio.org/society/protocols
3. Klauedel-Dreszler M, Rutynowska-Pronicka O, Gietka P i wsp. Propozycja standardu diagnostyczno-terapeutycznego dla dzieci z podejrzeniem pierwotnego lub wtórnego zespołu hemofagocytarnego w oparciu o doświadczenia Instytutu „Pomnik – Centrum Zdrowia Dziecka” w Warszawie. *Standardy medyczne. Pediatrics* 2010; 7: 194-205.
4. Zoń-Giebel A, Giebel S. Zespół aktywacji makrofagów – reaktywna postać limfohistiocytozy hemofagocytarne. *Reumatologia* 2008; 46: 21-26.
5. Ravelli A, Grom AA, Behrens EM, et al. Macrophage activation syndrome as part of systemic juvenile idiopathic arthritis: diagnosis, genetics, pathophysiology and treatment. *Genes Immun* 2012; 13: 289-298.
6. Filipovich AH. Hemophagocytic lymphohistiocytosis (HLH) and related disorders. *Hematology Am Soc Hematol Educ Program* 2009: 127-131.
7. Machaczka M. Hemophagocytic lymphohistiocytosis – a contemporary medical problem. *Pol Merkur Lek* 2012; 32: 59-63.
8. Larroche C. Hemophagocytic lymphohistiocytosis in adults: diagnosis and treatment. *Joint Bone Spine* 2012; 79: 356-361.
9. Usmani GN, Woda BA, Newburger PE. Advances in understanding the pathogenesis of HLH. *Br J Haematol* 2013; 161: 609-622.
10. Maakaroun NR, Moanna A, Jacob JT, et al. Viral infections associated with haemophagocytic syndrome. *Rev Med Virol* 2010; 20: 93-105.
11. Jayakar BA, Hashkes PJ. Macrophage activation syndrome: why and what should a gastroenterologist know. *J Clin Gastroenterol* 2011; 45: 210-214.
12. Deane S, Selmi C, Teuber SS, et al. Macrophage activation syndrome in autoimmune disease. *Int Arch Allergy Immunol* 2010; 153: 109-120.

13. Jordan MB, Allen CE, Weitzman S, et al. How I treat hemophagocytic lymphohistiocytosis. *Blood* 2011; 118: 4041-4052.
14. Lin C-I, Yu H-H, Lee J-H, et al. Clinical analysis of macrophage activation syndrome in pediatric patients with autoimmune diseases. *Clin Rheumatol* 2012; 31: 1223-1230.
15. Pringe A, Trail L, Ruperto N, et al. Macrophage activation syndrome in juvenile systemic lupus erythematosus: an under-recognized complication? *Lupus* 2007; 16: 587-592.
16. Parodi A, Davě S, Pringe AB, et al. Macrophage activation syndrome in juvenile systemic lupus erythematosus: a multinational multicenter study of thirty-eight patients. *Arthritis Rheum* 2009; 60: 3388-3399.
17. Tristano AG. Macrophage activation syndrome: a frequent but under-diagnosed complication associated with rheumatic diseases. *Med Sci Monit* 2008; 14: RA27-RA36.
18. Vilaiyuk S, Sirachainan N, Wanitkun S, et al. Recurrent macrophage activation syndrome as the primary manifestation in systemic lupus erythematosus and the benefit of serial ferritin measurements: a case-based review. *Clin Rheumatol* 2013; 32: 899-904.
19. Jędrzejczak WW. Limfohistiocytoza hemofagocytarna – rzadko rozpoznawany uleczalny stan bezpośredniego zagrożenia życia występujący również u dorosłych. *Acta Haematol Polonica* 2008; 39: 515-526.
20. Gietka P, Wieteska-Klimczak A, Smorzewska-Kiljan A i wsp. Reaktywne zespoły hemofagocytarne u dzieci z chorobami reumatycznymi. *Reumatologia* 2011; 49: 96-107.
21. Gupta AA, Tyrrell P, Valani R, et al. Experience with hemophagocytic lymphohistiocytosis/macrophage activation syndrome at a single institution. *J Pediatr Hematol Oncol* 2009; 31: 81-84.
22. Lehmborg K, Pink I, Eulenburg C, et al. Differentiating macrophage activation syndrome in systemic juvenile idiopathic arthritis from other forms of hemophagocytic lymphohistiocytosis. *J Pediatr* 2013; 162: 1245-1251.
23. Bennett TD, Fluchel M, Hersh AO, et al. Macrophage activation syndrome in children with systemic lupus erythematosus and children with juvenile idiopathic arthritis. *Arthritis Rheum* 2012; 64: 4135-4142.
24. Janka GE. Hemophagocytic syndromes. *Blood Rev* 2007; 21: 245-253.
25. Bustos B R, Carrasco A C, Toledo R C. Plasmapheresis for macrophage activation syndrome and multiorgan failure as first presentation of juvenile dermatomyositis. *Ann Pediatr (Barc)* 2012; 77: 47-50.
26. Kelly A, Ramanan AV. A case of macrophage activation syndrome successfully treated with anakinra. *Nat Clin Pract Rheumatol* 2008; 4: 615-620.
27. Loh NK, Lucas M, Fernandez S, et al. Successful treatment of macrophage activation syndrome complicating adult Still disease with anakinra. *Intern Med J* 2012; 42: 1358-1362.
28. De Boysson H, Février J, Nicolle A, et al. Tocilizumab in the treatment of the adult-onset Still's disease: current clinical evidence. *Clin Rheumatol* 2013; 32: 141-147.